

EDİB-İ PİŞAVERİ'NİN ARAPÇA ŞİİRLERİNDE 1915 ÇANAKKALE SAVAŞI *The Battle Of Chanaqqala (1915) In The Arabic Poems of Edib Peshawary*

Mohammad Shakib ASIM

Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, m.shakib@yahoo.com, orcid.org/0000-0003-0259-1986.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 28.01.2022

Kabul/Accepted: 09.03.2022

DOI:10.51592/kulliyat.1064299

ÖZ

I. Dünya Savaşı sırasında 1915-1916 yıllarında İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Çanakkale'de gerçekleşen savaşta Afganistanlı ve Hindistanlı Müslümanlar Türk dindaşlarına maddî ve manevî destekte bulunmuşlardır. Bunlardan birisi de Edib-i Pişaverî olarak bilinen Afgan asıllı İran şairi Seyyid Ahmed Razavî'dir. XX. asrın başlarında yaşamış önemli şair, siyaset ve bilim adamlarından olan Edib-i Pişaverî, 1844 yılında Pakistan'ın Pişaver bölgesinde doğmuştur. Gençliğinde gittiği Afganistan ve İran gibi komşu ülkelerde iyi bir eğitim gören Edib, hayatının sonuna (1930) kadar İran'da kalmıştır. Modern Fars edebiyatı tarihçileri onu, Meşrutiyet Dönemi diğer adıyla Uyanış Çağı şairleri zümresi içerisinde, "Gelenekçi, Berzah (Orta) ve Halk Şairleri" diye ayırdıkları şairler grubunda orta sınıfta değerlendirirler. Edib'in şiir ve nesirden oluşan eserlerinin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bunlar içerisinde Farsça ve Arapça şiir divanı, ayrıca I. Dünya Savaşı'nda İngilizler'e karşı savaşan Alman İmparatoru II. Wilhelm (ö. 1941)'i övmek için yazdığı Kaysername adlı mesnevisi meşhurdur. Farsça ve Arapça şiirlerinde, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal olayları, İslamcılık, İngiliz karşıtlığı, Çanakkale harbinde Müslüman Türkler için yaptığı dualar vb. hususlar göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Edib-i Pişaverî'nin hayatı ve edebî kişiliğinin yanında özellikle de onun 1915-1916'da Çanakkale'de İngilizlere karşı savaşan Osmanlı ordusunu cesaretlendirmek için yazdığı 30 beyitlik hamasi/kahramanlık kasidesi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Edib-i Pişaverî, Çanakkale, savaş, Osmanlı, Arap şiiri

Keywords

Edib Peshawary, Chanaqqala, war, Ottoman, Arabic poems

ABSTRACT

During the war in the 1915-1916 years between the Allied Powers and the Ottoman Empire in Chanaqqala/Turkey, Muslims from Afghanistan and India provided material and moral support to their Turkish co-religionists in the World War I. One of these moral supporters is Sayyid Ahmed, the Iranian poet of Afghan origin, known as Edib Peshawary. He is one of the important poets, politicians and scientists who lived at the beginning of the twentieth century, was born in 1844 in the Peshawar region of Pakistan. Edib, who received a good education in neighboring countries such as Afghanistan and Iran, where he went in his youth, remained in Iran until the end of his life (1930). Historians of modern Persian literature consider him in the middle class in the group of poets that they divide as "Traditional, Barzakh (Middle) and Folk Poets" within the group of poets of the Constitutional Period, also known as the Age of Awakening. Some of Edib's poetry and prose works have survived to the present day. Among these, his Persian and Arabic poetry divan, also his Kaysername, that wrote to praise German Emperor 2nd Wilhelm (d. 1941) who fought against the British in World War I. It is seen that a lot of issues are covered in his Persian and Arabic poems, for example about the social and political events of his time, Islamism, anti-British his prayers for the Muslim Turks etc. In this study, Edib Peshawary's life and literary personality, especially his heroic poem will be examined. He wrote to encourage the Ottoman army fighting against the British in Chanaqqala in the 1915-1916 years.

GİRİŞ

Çanakkale, geçen asırda Haçlı Dünyasıyla İslam Dünyasının tarih boyunca yaşadığı en büyük ve kanlı savaşlardan birine şahit olmuştur. Anadolu'nun kuzeybatısındaki bu il ve ona bağlı Gelibolu Yarımadası I. Dünya Savaşı sırasında itilaf Devletlerinin (Britanya İmparatorluğu, Fransa ve Rusya) ana hedefi olmuştur. Öyle ki, bu devletler, Almanları zayıflatmak için onların müttefiki Osmanlı Devleti'nin başkenti (İstanbul'u) alıp Boğazların kontrolünü ele geçirmek suretiyle Rusya ile güvenli bir erzak tedariki ve askerî ikmal yolu açmak ve bu şekilde Almanların en büyük müttefiki olan Osmanlıları savaş dışı etmek istiyorlardı. Ancak onların bu saldırıları başarısızlıkla sonuçlanmış, her iki tarafın ağır kayıplar verdiği savaşta Osmanlılar galip gelmiş ve Müslüman Türkler Anadolu'yu Haçlıların saldırısından bir kez daha kurtarmayı başarmışlardır. İtilaf Devletleri 18 Mart 1915'te Deniz Savaşını, 9 Ocak 1916'de de kara savaşını kaybedip geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹ Bu savaşta Orta Asya, Hindistan ve Pakistan gibi Müslüman ülkelerden gelen birçok Müslüman, Türk dindaşlarıyla omuz omuza çarpışmış ve o Müslümanların geride bıraktıkları aileleri de dualarıyla Osmanlılara bir nevi manevî destekte bulunmuşlardır. Afgan asıllı İranlı büyük şair Edib-i Pişaverî de bunlardan birisidir. İlerlemiş yaşına rağmen bu savaşı yakinen takip etmiş, duydukları onu derinden üzmüş ve kalbini yaralamıştır. Müslüman Türklerin/Osmanlıların bu savaşı kazanması için Tahran'daki evinde her gün dua edip Rabbine niyazda bulunan şair, Mehmet Akif Ersoy'un "Çanakkale Şehitleri" için yazdığı Boğaz Harbi Kasidesi tarzında 30 beyitlik bir hamasi kaside yazarak tarafını belli etmiştir. Osmanlıların nusret ve zafer kazanmasını dileyerek kasidesine başlayan şair, Haçlıların İslam topraklarına saldırısını kınamakta ve onlara karşı koyması için Müslüman ümmete seslenerek Osmanlıların safında yer alması gerektiğini belirtmektedir. Kasidenin tercüme ve tahliline geçmeden önce şairin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında biraz bilgi verilmesinde fayda vardır.

1. Edib-i Pişaverî'nin Hayatı

Edib-i Pişaverî olarak bilinen Seyyid Ahmed, Pakistan'ın Pişaver bölgesinin Seyyidlerinden Şeyh Şihâbuddîn'in oğludur. 1844 yılında Peşaver'de doğan Seyyid Ahmed'in atalarının soyu, büyük mutasavvıf Şihabuddîn Sühreverdî (ö. 1191)'ye dayanmaktadır. Seyri sülükte Sühreverdî tarikatına bağlı olan Edib-i Pişaverî'nin ailesinin halk nezdinde zühdü, takvası ve dualarının kabul olmasıyla ilgili bir inanç vardı.² İlköğretimi Peşaver'de tamamlayan Edib-i Pişaverî, gençliğinde iyi bir eğitim görmüş ve özellikle XX. Yüzyıl İranlı şair ve siyaset adamları arasında önemli bir yer edinmiştir. O, henüz bir delikanlı iken babası başta olmak üzere ailesindeki tüm erkekler, 1857-1858'de Peşaver'deki Afgan aşiretlerin işgalci İngiliz güçlerine karşı başlattıkları direniş ve isyan hareketinde İngilizler tarafından katledilmiştir. Genç yaşta iken annesinin teşviki ve zorlamasıyla eğitim için gittiği komşu ülke Afganistan'da uzun süre kalmış; Kabil, Ğazne ve Herat gibi şehirlerde dönemin

¹ Çanakkale Savaşıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri (I)* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 71, 2005).

² *Dıvan-ı Kasâid ve Gazeliyyat-i Farisi ve Arabî-i Edib-i Pişaverî*, nşr. Ali Abdurrahulî (Tahran: Part yay., 2. Baskı, 1362), s. 2.

meşhur ulemasından dersler almıştır.³ Daha sonra -kendi memleketine dönmek yerine- Afganistan'dan İran'a geçen Edib-i Pişaverî, belli bir süre Türbet-i Cam şehrinde ikamet etmiş ve oradan da Meşhed'de geçmiştir.⁴ Meşhed'in önde gelen âlimlerinden Şeyhu'İslam Molla Gulam Hüseyin ve Mirza Abdurrahman'dan felsefe, Kelam, riyazî, edebiyat dersleri alan Edib-i Pişaverî, 1870 yılında Sebzuvar'a geçmiştir. Sebzuvar'da bir süre Molla Hadî Sebzuvarî ve Molla İsmail Sebzuvarî yanında tahsil hayatına devam ettikten sonra müderris olarak tekrar Meşhed'e dönmüş ve orada *Mirza Cafer Medresesi'*nde müderrislik yapmıştır. Meşhed'de iken *Edib-i Hindî* lakabıyla meşhur olmaya başlayan Edib-i Pişaverî, 1884 senesinde dönemin Dışişleri Bakanı Mirzâ Saîd Hân Germrûdî (ö.1884)'nin daveti üzerine Tahran'a gitmiş ve orada Kaçar Hanedanından Nasiruddîn Şah (ö. 1896) tarafından iyi karşılanmıştır.⁵

Hayatının sonuna kadar kaldığı İran'da ilim ve siyasetle iştigal etmiş ve hiç evlenmemiştir. İran'ın sahip olduğu kültürel farklılıklardan ve zenginliklerden iyi istifade eden Edib-i Pişaverî, Bediuzzaman Fruzanfer (ö. 1970), Muhammed Takî Bahar (ö. 1951) ve Ali Abdurraşûlî (ö. 1944) gibi XX. Yüzyıl İranlı şair ve edebiyatçılarının yetişmesinde de büyük katkısı olmuştur.⁶ 1930'de Tahran'da vefat eden Edib-i Pişaverî, Rey şehrinde bulunan Şeyh Abdülazîm Mezarlığındaki İmamzâde Abdullah'ın türbesine defnedilmiştir.⁷

2. Edib-i Pişaverî'nin Edebî Kişiliği ve Yaşadığı Dönem

Edib-i Pişaverî, modern Fars edebiyatı tarihinde "*Gelenekçi, Berzah (Orta Sınıf) ve Halk Şairleri*" olarak üç gruba ayrılan *Meşrutiyet Dönemi* şairleri içerisinde orta sınıfta yer alıyor.⁸ Eserlerini ve şiirlerini Farsça ve Arapça olarak yazan Edib'in ana dilinde (Peştuca) yazdığı bir eserine rastlanmamıştır.

Güçlü hafızası ile bilinen Edib-i Pişaverî'yi çağdaşları, Muallaka Kasidelerini derleyen Hammâm er-Râviye'ye benzetirlerdi.⁹ Şiirlerinde mahlas kullanmayan Edib, bahşiş almak için de kimseyi methetmemiştir. Siyasete ayrı bir ilgisi olan Edib'in şiirlerinde bunu görmek mümkündür. Özellikle gençliğinde 1857-58 yılında yaşadığı ve ailesindeki bütün erkeklerin İngilizler tarafından katledilmesiyle sonuçlanan trajik vakia, onun hayatında derin izler bırakmış ve şiirlerinde İngilizlere ve onların müttefiklerine olan kinini açığa vurmuştur.

Arapça ve Farsça her iki dile de iyi derecede hâkim olan Edib'in Farsça şiirlerinde de Arapça unsurlar sıkça görülür. Üslup yönünden büyük Fars şairlerinden Firdevsî (ö. 1020), Nasır-ı Hüsrev (ö. 1088), Senâî (ö. 1131) ve Hâkânî (ö. 1190)'ye yakın olan Edib-i Pişaverî'nin şiirleri ne söylemekten ziyade nasıl söylemeyi tercih ettiği için eleştirilmektedir.¹⁰ Nitekim Kaysernâme adlı eserini Firdevsî'nin meşhur Şehnamesi tarzında kaleme almıştır.¹¹

³ Bkz. *Divan-ı Kasâid ve Gazeliyyat-i Farisî ve Arabî-i Edib-i Pişaverî*, s. 3.

⁴ Bkz. Mehmet Kanar, "Edib-i Pişaverî", *DİA*, (İstanbul: 1994), 424-425.

⁵ Bkz. Celil Kassabî Gazkûh vd. "Peyvand-i Edeb ve Siyaset: Bâztâb-ı Ceng-i Cehânî-i Evvel der Eş'âr-i Edib-i Pişaverî", *Faslnâme-i Tarih-i Ravabit-ı Haricî*, 14/55 (1392), s. 73-89.

⁶ www.vajehyab.com/dekhoda/اديب-پيشاورى (Erişim Tarihi: 07.01.2022).

⁷ Bkz. *Divan-ı Kasâid ve Gazeliyyat-i Farisî ve Arabî-i Edib-i Pişaverî*, s. 16.

⁸ İran'daki Meşrutiyet dönemi 1906-1911 yıllarını kapsayan bir siyasi dönemdir. Bu döneme damga vurmuş İranlı şairlere "*Meşrutiyet Dönemi Şairleri*" isimlendirmesi yanında "*Uyanış Çağı Şairleri*" de denir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Cafer Yahikî, *Çun Subuy-i Teşne: Edebiyat-ı Muasır-ı Farisî*, (Tahran: Cam yay., 3. Baskı, 1375 hş.), s. 13-67.

⁹ Bkz. *Divan-ı Kasâid ve Gazeliyyat-i Farisî ve Arabî-i Edib-i Pişaverî*, s. 5.

¹⁰ Bkz. Yahikî, *Çun Subuy-i Teşne*, s. 55.

¹¹ Bkz. Vahid Ruyânî, "Sünnet-i Hamâse Serâ'î der Kaysernâme-i Edib-i Pişaverî", *Neşriye-i Kâvuşnâme-i Zebân ve Edebiyat-ı Farisî*, Ardışık Sayı/44, (1399 Bahar), s. 207-239.

Edib-i Pişaverî'nin hayatının çoğunu geçirdiği İran'da yönetimde 1848-1896'de Kaçar ailesinden Nasıruddîn Şah ve ondan sonra da 1896-1907'de oğlu Muzafferuddîn Şah vardı. 1906'de İngilizlerin desteğini arkasına aldığı söylenen meşrutiyetçiler bir ayaklanma başlatıp anayasal monarşi yönetimi (meşrutiyeti) ilan etmişler ve meşrutiyet fermanını Muzafferuddîn Şah'ın bizzat kendisi imzalamak zorunda kalmıştır.¹² Edib-i Pişaverî'ye göre İran'daki bu meşrutiyet rejimi tamamen İngilizlerin müdahalesiyle olmuş ve o, bundan hiç razı olmamıştır.¹³ Hatta onun Arapça ve Farsça şiirlerinde yer yer meşrutiyeti ve meşrutiyetçileri yerdiği görülmektedir.¹⁴

Kaçar hanedanının son iki hükümdarı Muhammed Ali Şah (1907-1909) ve Ahmed Şah Kaçar (1909-1925) dönemlerini gören Edib-i Pişaverî, Rıza Şah Pehlevî döneminin de ilk beş yılını görmüştür. Hayatının sonlarına doğru şahit olduğu olaylardan birisi de dünyayı kasıp kavuran I. Dünya Savaşıdır. İngilizlerin sebep oldukları veya rolleri bulunan olaylara bireysel tepkisini koymuş ve özellikle küçük yaşlarda iken İngilizlerin Pişaver'de yaptıkları katliamı hiç unutamamıştır. İngilizlere karşı olan kin ve nefreti hep dizelerine yansımıştır. Bunun yanında I. Dünya Savaşında İngilizler karşısında savaşan Almanlara ve onların müttefiklerine övgüler ve onların zafer kazanması için yaptığı dualar, Edib'in Arapça ve Farsça şiirlerinde yerini almıştır.¹⁵

Edib-i Pişaverî'nin I. Dünya Savaşında Almanları destekleyerek yazdığı hamasi şiirleri kendisinden sonra gelen bazı İranlı şairler tarafından eleştirilmiş ve alay edilmiştir.¹⁶ Fakat Edib'in küçükken, ailesinin ve aşiretindeki erkeklerinin çoğunun İngilizler tarafından katledilmesi olayını ömrü boyunca unutamamış ve ondan sonra İngilizlere karşı mücadele eden herkesi desteklemiştir.

3. Edib-i Pişaverî'nin Eserleri

Pakistan'da doğup Afganistan ve İran'da yetişen Afgan asıllı bir şair, âlim ve siyaset adamı olan Edib-i Pişaverî, 1930'de İran'da vefat ettiğinde geride birçok kıymetli eser bırakmıştır. Farsça ve Arapça şiirler yanında tarih, edebiyat, felsefe, kelam ve edebî tenkitle ilgili eserler kaleme almıştır. Onun eserlerinden bazıları şöyledir:

Kaysername: Yaklaşık 14000 beyitten olan eser, mesnevi tarzında olup Mütkârib vezninde söylenmiştir. Firdevsî'nin Şehnamesinden etkilenerek yazdığı esere bu ismin verilmesinin nedeni, I. Dünya Savaşı başında Almanların özellikle de Alman İmparatoru II. Willhelm (ö. 1941)'in İngilizler karşısındaki üstünlüğü ve başarılarını hamasi bir dille anlatmış olmasıdır.¹⁷

Divân-ı Kasâid ve Gazaliyyât-i Farisî ve Arabî: Edib-i Pişaverî'nin Kaysernâme'den ayrı olarak kaleme aldığı bu şiir divanında 370 beyit Arapça olmak üzere toplam 4200 beyit Farsça şiir (kaside, gazel, kıta) vardır. Ali

¹² Bkz. Kaan Dilek, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 2/1, (2007), s. 50-68.

¹³ İran'daki Meşrutiyet rejiminin arkasında İngilizlerin parmağını olduğunu düşünenler arasında Edib-i Pişaverî'nin çağdaşlarından Celâl Âl-i Ahmed (ö. 1969) gibi şair ve edebiyatçı kimseler de vardı. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Dilek, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", s. 67; Yahikî, *Çün Subû-i Teşne*, s. 126-127, 208-208.

¹⁴ Örnek için bkz. *Divan-ı Kasâid ve Gazaliyyât-i Farisî ve Arabî-i Edib-i Pişaverî*, s. 15-19, 97-100, 190-191.

¹⁵ Bkz. Nimet Yıldırım, "Edib-i Pişaverî ve Edebi Kişiliği", *Doğu Esintileri*/13 (2020 Ağustos), s. 49-68.

¹⁶ Ahmet Kisrevî (ö. 1944), Edib-i Pişaverî'yi Almanları desteklediği için eleştiren şairlerin başında gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. Abdülhüseyn Zerinkob, *Ne Şarkî, Ne Garbî, İnsânî*, (Tahran: Mu'essese-i İntişarât-i Emîr Kebir, 6. Baskı, 1388), s. 310-311.

¹⁷ Eserin bazı yerlerine Ali Abdurrahman tarafından bazı açıklamalar eklendiği de görülmektedir. Bkz. *Kaysernâme-i Edib-i Pişaverî*=Seyid Ahmed Razavî, (Tahran: Kitâbhâne-i Meclis, No: IR10-45836).

Abdurrasûli tarafından derlenen bu divanda şairin kullandığı dil, vezin, yapı ve tema açısından zamanın yaygın tarzından farklılıklar göstermektedir. Onun şiir dili genelde sade, akıcı ve kolay anlaşılır özellikleriyle bilinen meşrutiyet şiirlerindeki dilden farklı ağıdalı ve zor anlaşılır özelliktedir. Dizelerinde sıraladığı sözcüklerin bir kısmı sözlük yardımı olmadan zor anlaşılmaktadır.¹⁸

Tashih-i Tarih-i Beyhakî ve Havâşî ve Ta'likât ber Ân: Meşhur İslam tarihçisi Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 1077)'nin otuz ciltlik olan ancak beş cildi günümüze ulaşabilen Tarih-i Beyhakî adlı eserine yazmış olduğu taliktir. 1890'de Tahran'da neşredilen bu talikte Edib-i Pişaverî metnin muktezasına göre bazı kelimelere, özel isimlere, coğrafi adlara, felsefî terimlere ve Arapça şiirlere açıklık getirmiş ve eserin eski nüshalarıyla da karşılaştırma yaparak müstensih(ler)in gözünden kaçan noktaları da tashih etmiştir.¹⁹

Risale-i Nakd Hazır der Tashîh-i Divan-ı Nasır: Şiir divanıyla birlikte yayınlanan bu eserde Edib-i Pişaverî'ye öğrencisi Ali Abdurrasûlî'nin, Nasır-ı Hüsrev divanında anlaşılması zor olan şiirleri sorması üzerine Edib'in verdiği cevaplar ve açıklamalar yer almaktadır.²⁰

Bunların dışında Edib-i Pişâverî'nin kaleme aldığı eserlerden bazısının isimleri kısaca şöyledir:

Risale der Beyân-i Kadâyâ-i Bedihiyât-i Evleviyye, Tercüme-i İşârât-i İbn-i Sinâ, Ceng-i Yunan ve Osmânî, Hikâyet-i Tâcir, Manzûme-i der Bâre-i Karardâd-i İnan ve İngiliz, Kısâ-i Yusuf ve Züleyha, Dastân-i Duhter-i Nakkâş... vs. Bu eserlerin bir kısmı yayınlanmış olup bazıları hala yayınlanmamıştır ve İran'daki el yazma kütüphanelerinde tutulmaktadır. Özellikle onun Arap dili ve edebiyatıyla ilgili "*Şerhî ber Akvâl-i Hükemâ ve Müşkilat-i Şi'r-i Arab*" adlı sekiz ciltlik önemli bir eseri henüz yayınlanmamış ve Sipehsâlar Medresesi kitaplığına muhafaza edilmektedir.²¹

4. Edib-i Pişaverî'nin Arapça Şiirleri ve Çanakkale Savaşı İçin Yazdığı Kasidesi

Medih, şikâyet, gazel, mersiye, kıta, dua ve hikmet içerikli olan Edib-i Pişâverî'nin Arapça şiirleri hem divanında hem de Kaysernâmesi'nde yer almaktadır. Toplamda 400 beyit civarındaki Arapça şiirlerinin divandaki dağılımı şöyledir:

Hız. Ali'ye **methiye** (*Divanı*: s. 188-189)

Dünya Savaşında Osmanlılar için yapılan **dua** (*Divanı*: s. 189-190)

Meşrutiyetçiler tarafından idam edilen Şeyh Fazlullah Nurî (1909) için **mersiye** (*Divanı*: s. 190-191)²²

Zamandan ve onun havadisinden **şikâyet** (*Divanı*: s. 191-193)

¹⁸ Yıldırım, "Edib-İ Pişaverî Ve Edebi Kişiliği", s.58-59.

¹⁹ Muhammed Ca'fer Yahikî, "Edib-i Pişaverî ve Tarih-i Beyhakî", *Panjumîn Humayiş-i Enjuman-i Tervic-i Zebân ve Edeb-i Farisî*, Yezd/İran, (2010) s. 400-419.

²⁰ Bkz. *Divan-ı Kasâid ve Gazeliyyat-i Farisî ve Arabî-i Edib-i Pişaverî*, s. 218-295.

²¹ Bkz. Ali Mir Ansârî, "Edib-i Pişaverî", *Dairetü'l-Maarif-i Buzurg-i İslâmî*, 1398, VII, 370. (www.cgie.org.ir/fa/article/231446/الديب-پيشاوري) Erişim Tarihi: 05.01.2022.

²² Şeyh Fazlullah Nurî: XIX. Yüzyılın sonu XX. Yüzyılın başlarında yaşamış ve Kaçar Hanedanlığı zamanında İran'da siyasal İslam'ın kurucularındandır. Meşrutiyet karşıtı olduğu için 1909'de Tahran'da idam edilmiştir. Hayatı ve eserleri için bkz. Seyid Hüseyin İshakî, *Zindagînâme-i Şehid Şeyh Fazlullah-i Nurî* (Tahran: Merkez-i Pujûhişhâ-i İslâmî-i Sedâ ve Simâ, 1387).

Dünyada fesat çıkaranlar **beddua** (Divanı: s. 193-194)

Gazel (Divanı: s. 194-195)

Sapık insanlar ve insanları sapıtanlar hakkında yapılan **beddua** (Divanı: s. 195-199)

Kaçar ailesinden Şehzade Ebu'l-Hasan Mirza (ö. 1915)'e **methiye** (Divanı: s. 199-200)

Hikmet şiirleri (Divanı: s. 200-201) ve **Kıtalar** (Divanı: s. 201-202).

Çalışmamıza konu olan Edib-i Pişaverî'nin Arapça şiirlerinde 1915-1916 Çanakkale Savaşı ve özellikle bu savaşta Osmanlıların kazanması için dua ederek başladığı 30 beyitlik hamasi kasidesi, tarihî Afgan-Türk dostluğu açısından büyük önem arz etmektedir. Kaside, genel itibarıyla *dua*, *İslam ümmetinin uyanışı* ve *Osmanlılara destek olması için ümmete çağırısı* ve *İngilizlerin İslam topraklarında yaptıkları işgallere, zulümlere, katliamlara ve çıkardıkları fesatlara dikkat çekme* gibi üç ana bölümden oluşmaktadır. Kasidenin tamamı tercümesiyle birlikte şöyledir:

فَلْيَنْصُرِ الرَّبُّ نَصْرًا آلَ عُثْمَانَ

وَلِيُظْفِرَ نَهْمَ رَجُلًا وَرُكْبَانًا

Rabbim Osmanlı Hanedanına nusret nasip etsin.

Piyade ve süvarilerini de muzaffer eylesin.

وَلِيُحْسِنَ الْهِنَا مِنْ فَتْحٍ وَمِنْ ظَفَرٍ

يُجَلِّبَانِ عَنِ الْأَكْبَادِ أَحْرَانًا

Allah'im onlara, gönüllerden hüznüleri silip götürecektir fetih ve zafer ihvan eylesin.

وَحَلَّصَ أَرْسَ مِنْ رُؤْسٍ وَسَطْوَتِهِ

وَمَا يُصَاقِبُ أَبْخَارًا وَأَرَانًا

Aras Nehrini ve onun iki yanında bulunan Abhazy ve Arran bölgelerini Ruslardan ve onların sultasından kurtarsın.

وَوَهَّرَ النَّيْلَ مِنْ رَجْسِ الدَّوَابِلِ إِذْ

قَدْ نَجَّسُوهَا مِنَ الْأُتْيَابِ أَرْمَانًا

Nil Nehrini de hıncırların pisliklerinden temizlesin. Zira onlar (Fransızlar), oraları azı dişleriyle kirlittiler.

وَأَرْسَلَ الرَّبُّ فِي آطَامِ مَعْمَرِهِمْ

مِنْ تَحْتِ سَيْلًا وَمِنْ عَلْيَا نِيرَانًا

Rabbim onların mamur kalelerinin altından seller, üstünden de ateşler salsın.

حَتَّى يُسَوِّبَهَا أَرْضًا وَيُدْرِيبَهَا

رَمَادَةً، سُقْفًا مِنْهَا وَحَيْطَانًا

Hatta onların taht-u bahtını yerle bir etsin, çatılarının ve duvarlarının tozlarını havada uçursun.

قُومُوا بِنِي الْعُصْبَةِ الْإِسْلَامِ قَاطِبَةً

عَرَبًا وَهِنْدًا وَأَتْرَاكَأَ وَأَفْغَانًا

Ey İslam ümmeti topluluğu, Araplar, Hintliler, Türkler ve Afganlar olarak topyekûn ayağa kalkınız!

لَا يُقْعِدَنَّكُمْ حُبُّ الْحَيَاةِ عَلَى
أَنْ تُغْمِضُوا مِنْكُمْ لِلدُّلِّ أَجْفَانَا

Yaşam sevgisi rehavete ve tembelliğe sürükleyip zillet içerisinde, hiçbir zaman sizi savaştan alıkoymasın.

تَسْرَبُوا نَوْبَ عِرِّ وَأَنْهَضُوا غَيْرَا
أَبْدُوا مِنَ الْحَرْبِ أَطْرَاسًا وَأَسْنَانَا

(Böylece şeref ve) izzet elbisesi giyip korkusuzca ayağa kalkınız. Savaşta düşmanınıza aslanlar gibi azı dişlerinizi gösteriniz!

لَيْسَتْ مَنَاكِبُكُمْ شُدَّ الْكُبُولِ بِهَا
وَلَيْسَ أَرْجُلُكُمْ قِيْدَنْ أَقْرَانَا

*Kollarınız omuzlarınızdan kablolarla bağlı değil ki;
Ayaklarınıza da bukağı vurulmamıştır ki;*

نَالُوا الثَّرِيًّا لَيْنَ أَنْفَتِكُمْ وَلَيْنِ
فَتَلْتُمْ فَارَبِحُوا زَوْحًا وَرَبِحَانَا

Savaşı kazanırsanız göklere hâkim olursunuz. Ve şayet öldürülürseniz Cenneti ve Reyhanı kazanırsınız.

عَوْدْتُمْ أَنْ نُضَامُوا أَوْ يَسُومَكُمْ
لِلْخَسْفِ وَالِدُلِّ "هَيَّانُ بِنُ بَيَّانَا"²³

Vurdumduymazlığa alıştırmışsınız. Yahut "Heyyân b. Beyyân" misali hor ve rezil yaşamanızı birleri size reva görüyor.

لَا تَجْعَلَنَّ التَّوَانِي دَأْبَكُمْ، فَلَكُمْ
فَتَرْتُمْ، فَرَبِحْتُمْ مِنْهُ خُسْرَانَا

Sebatınızdan geri adım atmayın sakın. Eğer ağır ve gevşek davranırsanız sonunda elinize geçen şey sadece hüsrân olur.

أَلَيْسَ وَصِي رَسُولِ اللَّهِ أُمَّتَهُ
أَنْ لَا تَرَالُوا مَدَى الْأَيَّامِ إِخْوَانَا؟

Allah Resulünün ümmetine vasiyeti: "Hayat boyunca kardeşler olarak kalmaları" değil miydi?

يَدْعُوكُمْ اللَّهُ وَالتُّورُ الْبَشِيرِ إِلَى
أَنْ أَصْبِحُوا لِحِمَى الْإِسْلَامِ أَغْوَانَا

Allah ve O'nun nurlu müjdecisi sizleri, İslam'ın yardımcıları olarak onu savunmaya çağırıyor.

فَتِلْكُمْ دَعْوَةٌ مَا خُلِّتْ أَحَدًا
عَمْتُ، فَضَمَّتْكُمْ شَيْئًا وَشُبَّانَا

İşte bu size bir çağırıdır ve hiç kimseyi dışlamadan genç-yaşlı herkesi çağırıyor ve hepinizi kapsıyor.

قَوْمُوا- فَدَيْتِكُمْ- طَالَتْ جَوَارِكُمْ

²³ Heyyan b. Beyyan tanınmayan kimse anlamında kinayedir. Burada ise Arapçada halk ağzında argo olarak kullanılan ve babası belli olmayan kimse anlamındadır. Bkz. *Divan-ı Kasâid ve Gazeliyyat-i Farisi ve Arabî-i Edib-i Pişaveri*, s.190.

فِي عُقْرِ دَارِكُمْ صِلًا وَتُعْبَانَا

Hadi kalkın ey kurban olduklarım, dört duvar arasında oturup kalmanız uzun sürdü ve evlerinizin/yurtlarınızın her tarafını yılanlarla çıkanlar kapladı.

قُومُوا، أَظْلُبُوا نَارَ دِينِ اللَّهِ عِنْدَهُمْ
فَإِنَّهُمْ أَنْقَعُوا لِلدِّينِ دَيْفَانًا²⁴

Hadi kalkınız da dininizin intikamını alınız onlardan. Çünkü onlar dininize öldürücü darbeyi indirdiler.

قُومُوا، اسْتَجِيبُوا صَرِيحَ الْحَقِّ وَأَنْتَدِبُوا
إِلَى مُجِيبِكُمْ مِثْنَى وَوُحْدَانَا

Hadi kalkınız da Hakk'ın sesine cevap veriniz. Dualarınızı kabul edene birer ikişer yöneliniz.

فَطَالَمَا قَدْ كَسَيْتُمْ تَوْبَ مَعْجَزَةٍ
وَصِرْتُمْ لِدَلَاءِ الدُّلِّ أَشْطَانًا

Acizlik kisvesini oldukça uzun süredir üzerinizde taşıdınız. Sanki halatlara bağlanmış kırbalar gibi zillet zincirine bağlandınız, kaldınız.

قُومُوا، أَجْذِمُوا وَدَجَّ الْمُخْتَالِ مِنْ جَدِّمْ
وَقَطَّعُوا مِنْ قَوَى الْمُخْتَالِ أَقْرَانًا

Kalkın işgalin şah damarlarını kesiniz ve işgalci güçlerin boynuzlarını koparınız.

سُوفُوا وَسَائِقَ ذِي مَكْرٍ وَذِي غَنَمٍ
لَمْ يَأْلُواكُمْ بَنِي الْإِسْلَامِ عُذْوَانَا

Sizin için parmaklarını bile kıpırdatmayan düzenbaz, hilekâr ve zalim yöneticileri kovunuz. İslam evlatları sizlerin asıl düşmanınız onlardır.

حَامُوا عَلَى مَجْدِكُمْ جَدًّا وَلَا تَكَلُّوا
وَأْمَحُوا بِتَجْدِيكُمْ وَضَمَّ الَّذِي كَانَا

Onurunuzu koruyun ve işinizi tevekküle bırakmayın. Cesaretinizle üzerinizdeki zillet damgasını çıkartıp atın.

لَقَدْ جَرَّخْتُمْ فَجِدُوا فِي جِهَادِهِمْ
فِي تَرْكِ عَرْوِهِمْ لِهَ عَضِيَانَا

Onlara karşı savaşmayı bırakıp Allah nezdinde günahkâr olduklarınızdan dolayı ağır yara aldınız. Artık onlara karşı cihat etmede çaba gösteriniz.

وَهَوِّنُوا فِي سَبِيلِ أَنْفُسِكُمْ
وَلَا تَرِنُوا كَقَوْسِ النَّبَعِ إِزْنَانَا

Canlarınızı Allah için ortaya koyunuz. Kullanılmayan yayın rüzgâr çarpması sonucu ses çıkarması gibi durduğunuz yerden bağırp durmayın.

وَأَنْتُمْ مَعَسَّرَ اللَّهُ أُمَّكُمْ
يَهْدُ مِنْ بَاسِهِ رَضْوَى وَنَهْلَانَا

Allah aşkına, siz öyle bir topluluksunuz ki, cesaret ve heybetiniz Radva ve Sehlan Dağlarını yerinden oynatır.²⁵

²⁴ Zeyfan, öldürücü ok anlamındadır. Bkz. *Divan-ı Kasâid ve Gazeliyyat-i Farişî ve Arabî-i Edib-i Pişaverî*, s. 190.

لَا تَذْمُجْنَ كَسَالِي فِي ثِيَابِكُمْ
إِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ يَا قَوْمُ! عَزِيَانَا

Elbiselerinize bürünüp tembelce oturmayın. Ey kavim ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım.

شِيمُوا لِبَرْقِ حِجَازِيٍّ قَدْ اِغْتَلَمَا
فَامُشُوا بِاِشْرَاقِهِ لِلْعُرْوِ سَرْعَانَا

Hicaz'dan parlayan ışığı (İslam)'ı gözetleyin ve onun rehberliğinde hızlı adımlarla savaşımaya yürüyünüz.

فَكَمْ أُبْحِنْتُمْ لَهُمْ وَمَنْكُمْ حَرِيمِكُمْ
وَكَمْ أَبَاخُوا لَكُمْ أَسَا وَبُنْيَانَا

Kutsalınızı defalarca onların insafına bıraktınız. Onlar da birçok kez sizin ev ve meskenlerinizi kendilerine mubah gördüler.

أَنْتُمْ بَنِي الصِّدْقِ وَالْإِيمَانِ مِنْ قَدِيمٍ
مُدُّوا بِصِدْقِ قِتَالِ الْقَوْمِ إِيْمَانَا²⁶

Sizler ezelden sıdk ve iman çocuklarıdır. Hal böyle iken imanla savaşan kavmin (Osmanlıların) bu savaşına içtenlikle destek olun!

DEĞERLENDİRME

Edib-i Pişaverî'nin yukarıdaki kasidesini, Arap şiir tarihi açısından bakıldığında savaş ve hamasî/kahramanlık (شعر) (أو شعر الحزب) içerisinde değerlendirmek mümkündür. Savaşlar insanlık tarihi boyunca zaman zaman var olagelmiş bir olgudur. Bazen kişiler arasında olurken kimi zaman aşiretler ve kabileler arasında cereyan eder. Dünya yüzünde insan nüfusunun artışı ve halkların uluslar bazında birleşip devletler bazında örgütlenmesiyle savaşların boyutları da genişlemiş, savaş teknikleri çoğalırken insan kaybı da artmıştır. Her zaman insanlığı olumsuz manada etkileyen savaşlardan en çok da hassas duygulara sahip olan şairler etkilenmişlerdir. İşte I. Dünya Savaşının da getirdiği yıkım ve olumsuzluklar her milletten şairlerin derinden etkilemiştir. İslam dünyasındaki birçok Arap, Fars ve Türk şairi bu savaşı ve özellikle de İtilaf Devletleriyle Osmanlı Ordusu arasında Çanakkale'de 1915-1916'de gerçekleşen Çanakkale Savaşını şiirlerine taşımışlardır. Arap edebiyatı tarihine baktığımızda, savaş ve kahramanlık şiirlerinin tarihi, Cahiliye dönemine kadar dayanmaktadır. Ayyâmü'l-Arab diye tabir edilen ve kabileler arasında hiç eksik olmayan savaşlarda kimi şairlerin mensubu bulunduğu kabiledeki savaşçıları, düşman kabile üzerine kışkırtmak ve onları cesaretlendirmek için şiirler söylemesi bir gelenektir.²⁷ Arap edebiyat tarihçilerine göre kahramanlık türü şiire ilk işaret eden kimsenin Ebu Temmâm (ö. 845) olduğu belirtilir. O, meşhur *el-Hamase* adlı eserini telif ederken şiirleri konularına göre

²⁵ Radva ve Sehlan Suudi Arabistan'da bulunan iki dağ adıdır. Deyimlere konu olan bu dağın ismi, Arapça bir deyimde aşırı yoksulluktan bir yere çıkamayan kimseler için *أَنْقَلُ مِنْ سَهْلَانَ* "*Sehlan Dağından daha ağır*" şeklinde kullanılır. Şair burada o iki büyük dağın ihtişamına işaret edip Müslümanların birlik ve beraberlik içerisinde hareket ettiklerinde her şeye güç yetirebileceklerini anlatmaktadır. Deyim için bkz. Ebul'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl* (I-II), thk. M. Muhyiddîn Abdulhamid, (Kahire: Metbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye, 1955), I, 155.

²⁶ *Divan-ı Kasâid ve Gazeliyyat-i Farisi ve Arabî-i Edib-i Pişaverî*, s. 190-191.

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Ali el-Cundî, *Şi'ru'l-Harb fi'l-'Asri'l-Câhili*, (Beirut: Mektebetu'l-Câmiyeti'l-Arabiyye, 3. Baskı, 1966).

tasnif etmiş ve ilk babına “Hamase/kahramanlık şiirleri” adını vermiştir.²⁸ Ondan sonra gelen Buhturî (ö. 897) ve İbnu’ş-Şecerî (ö. 1141) gibi bazı Arap edebiyatçıları da topladıkları şiir mecmualarında bu türden şiirler için genelde bir “Hamase” başlığı eklemişlerdir.²⁹

Asrı Saadet ve Raşit Halifeler döneminde Müslüman şairlerin fetihler sırasında söyledikleri savaş ve kahramanlık şiirlerini ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında görmek mümkündür. Ancak Miladî 1905’ten sonra Katolik Hıristiyan dünyasının Papa’nın desteği ve teşvikiyle Müslüman topraklarına yönelik başlattığı Haçlı seferleri sonrasında Müslümanlar, kutsallarını korumak için mücadele etmişlerdir. Bu dönemde de birçok Müslüman şair Haçlı ordusuna karşı savaşan Müslüman askerleri övmek ve onları teşvik etmek için savaş ve kahramanlık şiirleri yazmışlardır. Arap edebiyat tarihçileri Haçlı Seferleri ve sonrasında Arap şairlerin söyledikleri hamasî şiirler için *Cihat şiirleri* (شعر الجهاد) ibaresini kullanırlar.³⁰ Yine Edebiyat ve tarih kitaplarında Memlûkler dönemindeki şairlerin o dönemde yaşanan savaşları ve küffara karşı yapılan cihatları konu alan şiirlerine çokça rastlamak mümkündür.³¹

Fars edebiyatında Firdevsî’nin Şehnamesi bu türün İslamiyet sonrası gelişen ilk örneklerini teşkil eder. Nitekim Edib-i Pişaverî de *Kaysernâme* adlı eserini Firdevsî’yi taklitle kaleme almıştır. Çanakkale Savaşı Türk şiirine de konu olmuştur. Çanakkale Savaşının Türk şiirine yansımalarını inceleyen Emek Üşenmez, 1915-2000’li yılları kapsayan süre içerisindeki şiirleri “*Türk Şiirinde Çanakkale*” başlığıyla bir kitapta toplamıştır.³²

Mehmet Akif Ersoy ve Yahya Kemal Bayatlı gibi 1915-1916 Çanakkale Savaşını konu alan şiirler yazan sayılı şairlerden birisi olan Edib-i Pişaverî bu iki Türk şairleriyle aynı zamanda çağdaştır. Edib-i Pişaverî’nin Çanakkale şiirinde söz konusu iki Türk şairle benzer ifadeler kullanıp hemen hemen aynı manaları işlediği söylenebilir. Öyle ki; Yahya Kemal:

“Galib et, çünkü bu son ordusudur İslâm'ın” derken, Edib-i Pişaverî:

فَلْيَنْصُرِ الرَّبَّ نَصْرًا آلَ عُثْمَانَ

“Rabbim Osman ailesine nusret nasip etsin” diye dua etmektedir.

Yahut Mehmet Akif Ersoy: Haçlı ordusunu “*En kesif ordular*” diye tasvir ederken,

Edib-i Pişaverî: الدوايل yani domuz yavrusuna ve onların İslam dünyasında yaptıklarını da رِجْسُ domuzların pisliğine benzetmektedir. Ayrıca “*iman, İslam(cılık), uyanış, ümmet, zafer, nusret, istila, işgal, düşman, savaş vb.* kavramlar hem M. Akif Ersoy’un hem de Edib-i Pişaverî’nin (gerek Fars gerek Arap) şiirlerinde çokça rastlanan kavramlardır. Bununla birlikte Edib-i Pişaverî’nin geleneksellikten kopmadığı gibi duyguyu ön plana çıkarmaktan ve tutuculuktan uzak durmadığı da söylenebilir. Nitekim İngilizlere olan kin ve nefretini her fırsatta dizelerini yansıtmadan duramadığı görülmektedir.

²⁸ Bkz. Şevki Dayf, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî: el-Asru'l-Câhili* (Kahire: Dâru'l-Maarif, 11. Baskı, 1960), s. 195-196.

²⁹ Bkz. İzzuddin İsmail, *el-Maşadiru'l-Edebiyye ve'l-Lugaviyye fi't-Turâsi'l-'Arabî* (Kahire: Mektebetu Garîb, ts.), s. 89-128.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Ali el-Harefi, *Şi'ru'l-Cihâd fi'l-Hurûbi's-Şalibiyye fi Bilâdi's-Şâm* (el-Ahsâ: Dâru'l-Maalimi's-Sakâfiyye, 1979).

³¹ Geniş bilgi için bkz. Nejdî Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler /Moğollar Dönemi (656/1258-923/1517), (Basılmamış Doktora Tezi, Isparta: 2000), s. 64-66.*

³² Bkz. Emek Üşenmez, *Türk Şiirinde Çanakkale*, (İstanbul: Türk Dünyası Vakfı Yayınları, 2014).

SONUÇ

1915-1916 Çanakkale Savaşı, geride bıraktığımız yüzyılın başında Müslüman Türklerin Haçlı ordusu karşısında kazandığı en kanlı mücadelelerden birisi olmuştur. Mehmet Akif Ersoy'un tabiriyle "Yedi İklim Cihanın" karşısında durduğu "rezil istila"ye Türkler boyun eğmemiş ve bütün İslam ümmeti yekvücut olup küffara karşı mücadele vermiştir. Edib-i Pişaverî de çağdaşı Türk şairlerin hamasi şiirleriyle destek verdiği bu şanlı mücadeleye bir hamasi kasideyle katılmış ve bu kasidesini, Müslüman ümmet içerisinde farkındalık yaratmak adına olsa gerek ki, ümmetin ortak dili olan Arapçayla yazmıştır.

Edib-i Pişaverî'nin gerek Arapça gerek Farsça şiirlerinden okuduğumuz kadar anlaşılan ve varılan sonuç şu şekilde özetlenebilir: Çok zorlu zamanlarda yaşayan Edib-i Pişaverî 1857-58'de Hindistan Babürlü Devletinin İngilizler tarafından varlığına son verilmesine şahit olmuştur. Bir taraftan ailesindeki ve aşiretindeki tüm erkeklerin İngilizler tarafından katledilmesine tanık olurken; öbür yandan hayatının sonuna kadar kaldığı İran'da ise Kaçar Hanedanının yıkılışını görmüş ve İngilizlerin müdahalesiyle gerçekleştiğine inandığı meşrutiyet rejiminden razı olmamıştır. Aynı tarihlerde İslam'ın hamisi olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin varlığına son vermeye çalışan İngilizlere kendince bireysel manada savaş açmış ve Müslüman ümmet arasında cihat ruhunu canlı tutmak adına şiirlerinde Müslümanlara uyanış çağırısı yapmıştır. 1915-1916 Çanakkale deniz ve kara harbinde İngilizler karşısında savaşan Osmanlı Devleti ve ordusu için dua edip şiirleriyle destek olurken İslam ümmetine de Osmanlı ordusu safında yer almaları için çağırıda bulunmaya devam etmiştir. Buna karşın İngilizlere ve destekçilerine beddua ederek onların İslam âleminde yarattıkları tahribata dikkat çekmeye çalışmıştır. Afgan asıllı olup İran'da yaşayan ve Anadolu'ya hiç ayak basmadığı halde Müslüman Türk halkıyla aynı duyguları paylaşan bu şairin Arapça şiirleri ve özellikle Çanakkale kasidesi edebî ve tarihî açıdan büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ansârî, Ali Mir (1398). "Edib-i Pişaverî", *Dairetü'l-Maarif-i Buzurg-i İslâmî*.
- el-Cundî, Ali (1966). *Şi'ru'l-Harb fi'l-Asri'l-Cahilî*, Beyrut: 3. Baskı. Mektebetü'l-Câmiyeti'l-Arabiyye.
- Dayf, Şevkî (1960). *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî: el-Asru'l-Câhilî*, 11. Baskı, Kahire: Dâru'l-Maarif.
- Dilek, Kaan (2007). "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 2/1.
- Divan-ı Kasâid ve Gâzeliyyat-i Farisî ve Arabî-i Edib-i Pişaverî (1362)*. nşr. Ali Abdurresulî, 2. Baskı, Tahran: Part Yay.
- el-Harefî, Muhammed Ali (1979). *Şi'ru'l-Cihâd fi'l-Hurûbi's-Şalibiyye fi Bilâdi's-Şâm*, el-Ahsâ: Dâru'l-Maalimi's-Sakâfiyye.
- Gazkûh, Celil Kassabî vd. (1392). "Peyvand-i Edeb ve Siyaset: Bâztâb-ı Ceng-i Cehânî-i Evvel der Eş'âr-i Edib-i Pişaverî", *Faslnâme-i Tarih-i Ravâbit-ı Haricî*, 14/55.
- Gürkan, Nejdet (2000). Arap Edebiyatında Memlûkler/Moğollar Dönemi (656/1258-923/1517), Basılmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İshakî, Seyid Hüseyin (1387). *Zindagînâme-i Şehid Şeyh Fazlullah-i Nurî (r.h)*, Tahran: Merkez-i Pujûhişhâ-i İslâmî-i Sedâ ve Simâ.
- İsmail, İzzuddin. *el-Masadiru'l-Edebiyye ve'l-Lugaviyye fi't-Turâsi'l-Arabî*, Kahire: Mektebetu Garib, ts.

Kanar, Mehmet (1994). "Edib-i Pişaverî", *DİA*, X, İstanbul: TDV Yay., 424-425.

Kaysernâme-i Edib-i Pişaverî=Seyid Ahmed Razavî, (Tahran: Kitabhane-i Meclis, No: IR10-45836).

el-Meydânî, Ebul'l-Fadl Ahmed b. Muhammed (1955). *Mecme'u'l-Emsâl* (I-II), thk. M. Muhyiddîn Abdulhamid, Kahire: Metbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri (I) (2005). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 71.

Ruyânî, Vahîd (1399). "Sunnet-i Hamâse Serâ'î der Kaysernâme-i Edib-i Pişâverî", *Neşriye-i Kâvuşnâme-i Zebân ve Edebiyât-i Farisî*, Ardışık Sayı/44.

Üşenmez, Emek (2014). *Türk Şiirinde Çanakkale*, İstanbul: Türk Dünyası Vakfı Yayınları.

Yahikî, Muhammed Ca'fer (2010). "Edib-i Pişaverî ve Tarih-i Beyhakî", *Panjumîn Humayış-i Enjuman-i Tervîc-i Zebân ve Edeb-i Farisî*, Yezd/İran.

Yahikî, Muhammed Ca'fer (1375). *Çun Subuy-i Teşne: Edebiyat-ı Muasır-ı Farisî*, Tahran: Câm Yay.

Yıldırım, Nimet (2020). "Edîb-i Pişaverî ve Edebi Kişiliği", *Doğu Esintileri*/13 (Ağustos).

Zerinkob, Abdülhüseyn (1388). *Ne Şarkî, Ne Ğarbî, İnsânî*, Tahran: Mu'essese-i İntişarât-i Emîr Kebir.

(www.cgje.org.ir/fa/article/231446/اديب-پيشاوري) (Erişim Tarihi: 05.01.2022).

(www.vajehyab.com/dekhoda/اديب+پيشاوري) (Erişim Tarihi: 07.01.2022).